

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Obrazy židů v díle Vojtěcha Rakouse

The Images of the Jews in the Work of Vojtěch Rakous

Martin Matoušek

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání – Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Praha 2019

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Obrazy židů v díle Vojtěcha Rakouse potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. července 2019

Poděkování

Upřímně děkuji paní profesorce PhDr. Dagmar Mocné, CSc. za užitečné a nezbytné rady a za trpělivost při vedení této bakalářské práce.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce analyzuje a interpretuje literární tvorbu českého spisovatele Vojtěcha Rakouse. Zvláštní pozornost věnuje charakteristice postav, které jsou ztvárněny jakožto židovské. Při literární interpretaci je uplatněno sociologické hledisko.

První kapitola definuje židovský lid a pojednává o historii židů na území českých zemí. Zvláštní pozornost věnuje procesu emancipace a asimilace českých židů. Také jsou zde popsány dva hlavní myšlenkové proudy českých židů – českožidovské hnutí a sionismus.

Druhá kapitola přináší životopisné informace o Vojtěchu Rakousovi a ukazuje jeho českožidovské myšlenky a názory a vysvětluje jeho vnímání vlastní identity.

Třetí kapitola připravuje literárně teoretická východiska pro interpretaci literárních postav. Řeší otázku, co je to literární postava, jakými narativními postupy je tvořena. Zvláště je přihlédnuto k realistické poetice literární postavy.

Čtvrtá kapitola analyzuje materiál povídek Vojtěcha Rakouse a interpretuje postavy židů. Židovské postavy jsou v této kapitole rozříděny podle společenských kritérií do následujících literárních typů: židovští manželé, křesťansko-židovští přátelé, žid bohatý, žid chudý, žid východní, žid bývalý, židovský hodnostář, židovský obchodník a židovský zemědělec. Tyto typy vytvářejí obraz židovské společnosti Rakousových fikčních světů. Autor zjišťuje, že soužití křesťanů a židů je líčeno idylicky, kdežto vztahy uvnitř židovské komunity jsou naopak ukazovány jako problematické.

KLÍČOVÁ SLOVA

Vojtěch Rakous, židé, literární postava, literární typ, českožidovské hnutí

ABSTRACT

This bachelor thesis analyses and interprets the literary works of the Czech writer Vojtěch Rakous. Particular attention is paid to the characteristics of characters who are portrayed as Jewish. In the literary interpretation a sociological point of view is applied.

The first chapter defines the Jewish people and deals with the history of Jews in the Czech lands. Special attention is paid to the process of emancipation and assimilation of Czech Jews. Two main ideological streams of Czech Jews are also described – the Czech-Jewish movement and Zionism.

The second chapter presents biographical information about Vojtěch Rakous and shows his Czech-Jewish ideas and opinions and explains his perception of his own identity.

The third chapter prepares the literary theoretical basis for the interpretation of literary characters. It addresses the question of what a literary character is, what narrative practices it is made up of. In particular, the realistic poetics of the literary character are taken into account.

The fourth chapter analyses the material of the stories of Vojtěch Rakous and interprets the figures of the Jews. Jewish figures in this chapter are categorised according to social criteria into the following literary types: Jewish married couples, Christian-Jewish friends, rich Jews, poor Jews, Eastern Jews, former Jews, Jewish dignitaries, Jewish merchants and Jewish farmers. These types create an image of the Jewish society in the fictional worlds of Vojtěch Rakous. The Autor finds that the coexistence of Christians and Jews is described as idyllic, whereas relations within the Jewish community are, on the contrary, shown to be problematic.

KEYWORDS

Vojtěch Rakous, Jews, literary character, literary type, Czech-Jewish movement

Obsah

Úvod	7
1 Čeští židé	9
1.1 Kdo je žid.....	9
1.2 Čeští židé.....	10
1.3 Českožidovské hnutí	11
1.4 Sionismus.....	12
2 Vojtěch Rakous	13
2.1 Život.....	13
2.2 Národnost a sociální postavení	14
2.3 Náboženství	14
3 Teorie literární postavy.....	15
4 Obrazy židů v díle Vojtěcha Rakouse	19
4.1 Židovští manželé.....	19
4.2 Křesťansko-židovští přátelé	22
4.3 Žid bohatý	25
4.4 Žid žebavý	27
4.5 Židovský zemědělec	28
4.6 Židovský obchodník	30
4.7 Židovský hodnostář.....	32
4.8 Žid bývalý (křtěný)	34
4.9 Žid východní	35
Závěr.....	37
Literatura	40

Úvod

Smyslem této práce je znovu připomenout dílo českého spisovatele Vojtěcha Rakouse, jeho význam pro českožidovské hnutí a jeho přínos do české literatury. Hlavní pozornost je věnována židovským postavám Rakousových povídek.

Domnívám se, že Vojtěch Rakous zaujímá v české literatuře důležité místo, tomu však zcela neodpovídá pozornost literárních vědců a nakladatelů. Svým stylem nevyčnívá Rakous nijak nad své současníky, naopak i v dobách revolučního bujení moderní literatury zůstává věren realistické venkovské povídce. Inovace formy tedy není Rakousovým přínosem. A proto možná zůstával upozadován českou literární historií, že časově nezapadá do hlavního proudu vývoje české moderny.

Myslím, že nejdůležitější Rakousovou zásluhou je přivedení nového tématu do české literatury, a sice pohledu do světa českého venkovského židovstva, navíc viděného autenticky zevnitř židovské komunity. Tento přínos ocenil roku 1914 Jan Herben, který mimo to konstatoval, že Rakousova literární tvorba splňuje Tolstého definici umění, totiž osobitost citů, jasnost výrazu: „*V. Rakous umí nám své city sdělovat jasným výrazem a vyvolávat v nás ohlas, z něhož rozkoš čtenářova rovná se rozkoši toho, jenž sám je prožil.*“ a upřímnost. (RAKOUS 1926: sv. 1, s. 5; dále jen R1) Vidíme tedy, že Herbenem oceňované vlastnosti Rakousova stylu jsou v souladu s realistickými ideály, mezi nimiž hraje důležitou roli mimetická funkce a sugesce.

Rakousovy texty nejsou pouhou zábavnou humoristickou literaturou, jsou zároveň autentickým výkresem tradičního způsobu života českých venkovských židů druhé poloviny devatenáctého století, jejich vidění světa, jejich rodinného a společenského života, zvyků, tradic a rituálů. Ideje českožidovského hnutí můžeme sledovat jednak přímo v Rakousových fejetonech a jiných žurnalistických pracích, zároveň jsou skrytě či průhledně obsaženy i v povídkách, například tak, že vztahy mezi židy uvnitř komunity jsou zobrazovány jako problematické, kdežto soužití s křesťanskou majoritou je často až idylické, nebo tak, že židé v povídkách mluví česky.

Literárnímu dílu Vojtěcha Rakouse se v poslední době věnovaly dvě studentky ve svých závěrečných pracích. Ve své bakalářské práci *Česko-židovský spisovatel Vojtěch Rakous* Aneta Klepíková obecně představuje Rakousův život a dílo a v interpretační části

psychologicko-religionistickou metodou s genderovým hlediskem řeší vztah manželské dvojice z cyklu Modche a Rezi.

Rozsáhlejší diplomová práce Petry Kuřeové *Venkovští Židé v prózách Vojtěcha Rakouse* volí komparativní metodu, čímž Rakousovy prózy zasazuje do dobového literárního kontextu, a abstrahuje několik literárních typů, přičemž hlavním kritériem je otázka národnosti, a přichází s tezí nového typu žida přirozeně českého.

Rozhodl jsem se zvolit cestu analýzy textů obsažených ve třísvazkovém souboru z roku 1926, přičemž se chci zaměřit na postupy, jakými jsou Rakousovy postavy tvořeny. Teorii literární postavy si zpracuji ve zvláštní kapitole, která mi poslouží jako východisko k interpretaci literárních postav. Vycházím z obecně přijímaného předpokladu, že se Rakous stylově řadí k realismu a že jeho postavy jsou literárními typy, které reprezentují určitou sociální skupinu. Proto jsem vědomě zaujal sociologické hledisko. Pokusím se nabídnout jakýsi průřez židovské společnosti, jak je zobrazena ve fikčních světech Rakousovy prózy. Budu si všímat, jak jsou znázorněny vztahy uvnitř židovské komunity a jak je zobrazeno soužití etnicko-náboženské menšiny a většinové společnosti. Také prověřím, zda jsou v povídkách nějakým způsobem obsaženy ideje českožidovského hnutí.

V této práci píšu ve slově *žid* malé počáteční písmeno, protože se zde zabývám vyznavači judaismu, nikoli *Židy* ve smyslu národa. Mnou zvolená varianta navíc lépe odráží právní status židovství, jak byl chápán v období Rakouska-Uherska, a zároveň je v souladu s myšlenkou českožidovského hnutí, tudíž i s citacemi analyzovaného materiálu Rakousových povídek, poněvadž v nich se píše vždy malé *ž*. Jsem si vědom toho, že zvolením jedné z variant se autor automaticky hlásí k určitému pojetí židovství. Žádná neutrální varianta se však nenabízí.

1 Čeští židé

1.1 Kdo je žid

Za jednotící rys, jímž se židovský lid odlišuje od zbytku světové populace, bychom mohli považovat sociokulturní dědictví plynoucí (a někdy s ní splývající) z nábožensko-právní tradice rabínského judaismu. Židé (z hebr. *Jehuda*, pl. *Jehudim* – jeden z dvanácti izraelských kmenů, obývajících Judeu) se v náboženském kontextu označují jako lid Izraele, Izraelité (hebr. *am jisrael*) a vnímají se jako společenství lidí předurčených k vykonávání židovské náboženské praxe a oddělených pro tento účel od okolní populace (tzv. *gojim*, přeloženo z hebrejštiny doslova *národy*).

Judaismus se formoval asi od třetího století př. n. l. (FISHBANE 1999: 22) Již ve starověku se židé usazovali v zemích helénistického světa a s nimi se šířilo jejich učení (hebr. *tora*). (FISHBANE 1999: 40) Původní chrámový kult zaniká v roce 70 n. l. zničením Jeruzaléma a vzniká rabínský judaismus, který již není závislý na jeruzalémském chrámu a je univerzálně aplikovatelný. (FISHBANE 1999: 51) V průběhu staletí, kdy se judaismus rozšiřuje do světa, se formují židovské „národy“: *Sefardim* (španělští židé, kteří po rekonkvistě migrují do Afriky, Evropy i Ameriky), *Mizrachim* (židé orientální), *Falašové* (židé etiopští), *Aškenazim* (židé střední a východní Evropy) a některé další menší jako třeba *Juhuro* (horští židé v Azerbájdžánu) nebo kmen *Menaše* (v Indii). Tyto různé židovské populace se liší některými zvyky, způsobem života, každá má vlastní „národní“ jazyk (ladino, jidiš, judeoarabština atd.), avšak všechny se řídí židovskou naukou. Skupiny jako *Samaritáni* či *Karaité* nebývají mezi židy zahrnovány (neuznávají rabínský judaismus), stejně jako křesťanská církev, přestože pocházejí ze stejného kořene.

Moderní sionistické hnutí pak po vzoru národních obrození 19. století a částečně jako reakci na moderní antisemitismus přišlo s ideou židovského národa, národa s vlastní zemí a vlastním jazykem. Tato idea vyvrcholila roku 1948 založením státu Izrael, a tak vlastně vznikl nový národ Izraelců, kteří mluví hebrejsky a žijí v Izraeli. Otázkou ovšem zůstává, co mají Izraelci společného se zbytkem světového židovstva? Nabízím odpověď, že mají především společnou historii a ono sociokulturní dědictví.

1.2 Čeští židé

Židé v českých zemích žijí od středověku, pocházejí převážně z kulturního okruhu Aškenázů. Nejstarší dochované zmínky přítomnosti židů v českých zemích pocházejí z 10. století. Trvalé židovské osídlení mělo svůj původ nejspíše v Porýní a Podunají. Tehdejší (10.–12. století) židovská populace pravděpodobně hovořila česky. (PUTÍK 2015: 7) Od třináctého století byli čeští židé omezováni ve výkonu povolání a zaměřovali se hlavně na finančnictví, z něhož měla velký zisk státní pokladna. (PUTÍK 2015: 9) Židé byli sice chráněni právní úpravou – privilegii udělenými Přemyslem Otakarem II., zároveň ale byli segregováni od křesťanského obyvatelstva (PUTÍK 2015: 14) a opakovaně čelili pogromům. (PUTÍK 2015: 16)

Pražské ghetto zůstává, až na přechodná období (např. 1745–1748 (KIEVAL 2011: 23)), osídleno, avšak z ostatních větších měst českých zemí byli židé vyhnáni již v 15. (Morava) a 16. (Čechy) století. Usazovali se proto v malých městech a na venkově. (KIEVAL 2011: 21) Od první poloviny 18. století byla židovská populace navíc omezována *familiantskými zákony* (1726–1727; zrušeny v roce 1849). (KIEVAL 2011: 22)

Období emancipace českých židů vymezuje Kieval lety 1780–1867. Židovskou emancipaci započal císař Josef II. tolerančním patentem. Snažil se učinit židy užitečnými pro stát. Následovaly další zákony týkající se židů. Byly jim rozšířeny možnosti v hospodářské činnosti, ale také zavedena branná povinnost nebo další omezení týkající se sňatků. Velmi důležitá byla reforma školství. Židé museli přijímat německá jména a děti měly být nadále vzdělávány v německém jazyce. V obchodních a úředních záznamech měla němčina nahradit jidiš a hebrejštinu. Počátek židovské emancipace znamenal zároveň rozpad dosavadní autonomie židovské obce (stát ve státě). (KIEVAL 2011: 13–15)

V roce 1849 byly zrušeny familiantské zákony a schválen zákon o volném pohybu, židé byli zrovnoprávněni s křesťany, roku 1859 byly odstraněny poslední překážky svobodné hospodářské činnosti a židům bylo povoleno vlastnit půdu. (KIEVAL 2011: 24)

V dualistickém Rakousko-Uhersku (od roku 1867) se již český žid jakožto občan od svého okolí lišil pouze vyznáním. A právě v tomto období dokončující se emancipace se narodil Vojtěch Rakous (1862).

Druhá polovina 19. století byla dobou migrace venkovských židů do měst. V roce 1880 žila téměř polovina českých židů ve městech nad 5 tisíc obyvatel a 21,7 % českožidovské

populace obývalo širší Prahu. V roce 1900 již tvořili pražští židé skoro 30 % a v roce 1921 dokonce 39,8 % celé židovské populace Čech a Moravy. (KIEVAL 2011: 25) Pražská židovská obec byla německojazyčná, kdežto nově příchozí venkovští židé byli zpravidla bilingvní. (KIEVAL 2011: 31)

1.3 Českožidovské hnutí

Po dovršení emancipace se židé českých zemí stali rovnoprávními občany Rakouska, mohli se plně uplatnit ve všech oborech i v politice, nadále však zůstávali odlišnou etnicko-náboženskou skupinou, náboženství hrálo velmi důležitou společenskou roli. Nyní vyvstávala potřeba zařadit se národnostně. Německojazyční židé lépe splyvali s německou menšinou a německou kulturu považovali za vlastní. Větší problém měli židé čeští.

Roku 1846 vyšla sbírka českých básní *České listy* pražského židovského lékaře Siegfrieda Kappera. Kapper, jenž nese prvenství v oblasti česky psané židovské beletrie, se v těchto romantických vlasteneckých básních hrdě přihlásil k českému národu, přestože publikoval také německy a pocházel z německého prostředí tehdejší Prahy. K. Havlíček Borovský jeho snahu přihlásit se k české kultuře odmítl a zpochybnil právo židů se jí účastnit, což zdůvodnil etnicky. (KIEVAL 2011: 18)

Roku 1876 vznikl v Praze *Spolek českých akademiků-židů (SČAŽ)*. Tato organizace, jež sdružovala studenty a absolventy vysokých škol, ale také mecenáše z řad vyšší střední třídy, si dala za úkol podporovat židovské studenty české národnosti, kteří často přicházeli do Prahy z (chudšího) venkova. (KIEVAL 2011: 38–44) Zásadním počinem bylo založení *Kalendáře česko-židovského (KČŽ)*, kterým spolek působil na široké vrstvy českého židovstva v letech 1881–1938. (KIEVAL 2011: 47) Kromě samotného židovského kalendáře *Kalendář* obsahoval přehled všech trhů, inzerci a literární část. *KČŽ* tak přebíral funkci německého *Pascheles Israelitisher Volkskalendar*, jenž byl do té doby zdrojem nejdůležitějších informací českých židů. (KIEVAL 2011: 48) V prvním ročníku *KČŽ* byl uveřejněn článek šéfredaktora Augusta Steina *Židé v Čechách*, ve kterém přichází s českožidovskou myšlenkou, že diasporní židé, kteří ztratili svou israelskou zemi, jsou náboženským společenstvím bez národnosti. Každý žid by podle Steina měl mít národní cítění toho národa, v němž žije, a náboženské cítění židovské. Je tedy pro úplnou integraci židů do národa, náboženské vyznání není součástí národní identity. (KIEVAL 2011: 51)

Tento názor přijal také Vojtěch Rakous, jenž v něm našel možnost uskutečnění vlastních sociálních tužeb a potřeb.

1.4 Sionismus

Pražští německojazyční židovští studenti, na rozdíl od těch česko-židovských, tvořili integrovanou součást německého studenstva. Vlivem česko-německého národnostního konfliktu a odštěpení německých radikálních nacionalistů od *Čtenářského a řečnického spolku německých studentů* (ve kterém nadále zůstávalo velké zastoupení židů), vznikla potřeba hrstky německojazyčných židů založit v roce 1893 spolek Maccabea, jehož členem byl i ruský žid Israel Aronowitsch, jenž přinesl s sebou z Ruska myšlenku sionismu a znalost moderní hebrejštiny. Jejich nacionalistické nadšení však záhy upadá a roku 1896 se přejmenují na *Spolek židovských akademických univerzitních studentů (SŽAS)*. Události konce století (první sionistický kongres, nepokoje roku 1897, hilsneriáda) podnítily větší zájem českomoravských židů o sionismus, přičemž přívrženci nově se utvářejícího židovského nacionalismu vyrůstali často z židovstva česky orientovaného a nezřídka šlo doslova o přeběhlíky z řad *SČAŽ*. *SŽAS* změnil své zaměření a jméno na *Bar Kochba* a nově vznikl *Židovský lidový spolek Sion*.

2 Vojtěch Rakous

V této kapitole se pokusím podat co možná komplexní portrét českého spisovatele Vojtěcha Rakouse. Stejně, jako tomu je u dosavadních Rakousových medailonů sepsaných jinými autory, také já budu životopisné informace o Rakousovi čerpat převážně od Rakouse samého, v jeho autobiografických povídkách. Nástin Rakousova světonázoru se pak pokusím abstrahovat z jeho novinových příspěvků. Nejedná se proto o zcela objektivní biografii (tady bude ještě potřeba důkladného historického bádání), ale spíše o mozaiku informací s různou mírou validity. Zároveň přihlédnou k slovníkovému heslu o Rakousovi. (MENCLOVÁ 2000: 551)

2.1 Život

Český spisovatel známý pod uměleckým pseudonymem Vojtěch Rakous se narodil jako Adalbert Österreicher ve Starém Brázdímě a zemřel v Praze, pohřben je na libeňském hřbitově a na hrobě má napsáno jméno Vojtěch Östreicher a jeho životní cesta je ohraničena daty 1862–1935. Přejmenovávání byla v jeho době u českých židů celkem běžná záležitost, většinou šlo o změny německých příjmení na česká, avšak u Rakouse zaznamenáváme pouze úpravu příjmení a počestění jména prvního. Pseudonym údajně vymyslel Herben a zjevně demonstruje spisovatelův příklon k české kultuře. Problematičtější je datum jeho narození. V odborné literatuře je, stejně jako na náhrobku, uveden rok 1862. Sám Rakous však v povídce *O člověku, který neví, kdy se narodil* přiznává, že datem svého narození si není jistý. Píše proto panu faráři do Sluh, kam chodil jeho otec hlásit do křesťanské matriky své narozené děti (poněvadž to bylo blíže než brandýská židovská obec, a navíc bez poplatku), aby mu napsal, kdy že se vlastně narodil. Služský farář mu však nabídne hned tři data, a že si má pan Rakous vybrat, které je to správné. Takže podle této humorné povídky se Rakous nic nového nedozvěděl. Ve služské matrice jsem v rozmezí 60. let 19. století ale žádného Österreichera nenašel. Jsou tam jediné zapsané děti jisté Marie, rozené Österreicherové, to však bude pravděpodobně Rakousova teta. V židovské matrice pak potřebné záznamy chybí. Pravdivé datum Rakousova narození tak zůstává nadále neznámé.

2.2 Národnost a sociální postavení

Rakous pocházel ze středočeské vesnice. Jeho početná rodina přináležela k brandýské židovské obci. Patřila k nejhudším židovským rodinám z okolí a byla živa ze zemědělné práce. Od křesťanských sousedů se Österreicherovi lišili pouze vyznáním. Byli tradičními židy, pečlivě dodržovali všechna rituální pravidla a slavili všechny židovské svátky. Každou sobotu museli synové s otcem číst *Chumiš* a překládat jej z hebrejštiny do němčiny. Ve všední dny mluvili jedině česky. Skutečnost, že Österreicherovi mluvili česky, byli jedinou židovskou rodinou ve vesnici a že byli chudí, vytvořila v malém Rakousovi pocit, že oni ani nejsou těmi pravými židy. Židovství si spojoval s němčinou. O to více na něj zapůsobilo seznámení s českožidovským hnutím. Po dobu pouhého jednoho roku docházel Rakous do židovské německé školy a ve třinácti letech se přestěhoval do Prahy, kde se vyučil v obchodě se střížním zbožím. V Praze bydlel v podnájmu, jeho domácí byl hauzírníkem a obchodoval mimo jiné knihami a díky tomu měl Rakous přístup k české literatuře. Poprvé se zde setkal s *Kalendářem českožidovským*, do kterého později také přispíval.

2.3 Náboženství

Židovství Rakous pojímal jako židovskou víru, vyjádřenou příslušností k židovské obci. Sám ale v dospělosti rituálně nepraktikoval. Nejedl košer, do kostela nechodil, ani se nemodlil. Vyjádřil se dokonce velmi negativně o židovských modlitbách, ve kterých prý židé pánu bohu pochlebují. Přestože považoval náboženské texty za „*duševní výplody středověkých rabínů s nízkými duševními obzory a s mozky zatemnělými náboženským fanatismem*“ (RAKOUS 1926: sv. 3, s 187), zůstával židem. Vymezoval se rozhodně proti sionismu, odmítal židovskou národnost, hebrejsky neuměl. Český žid (slovo „žid“ psal vždy s malým počátečním písmenem) je pro něj „*český člověk židovské víry*“ (TAMTÉŽ: 199). Pokřtěný žid je podle Rakouse prostě křesťan, přestává zcela být židem. Přestoupení z židovské na křesťanskou víru však odsuzuje jako zbabělost.

3 Teorie literární postavy

Tato kapitola by měla poskytnout teoretická východiska pro následnou analýzu literárních postav v Rakousově díle. Souhrn zde shromážděných poznatků čerpám především z díla Daniely Hodrové. Pokusím se objasnit, co je to literární postava, jakými literárními prostředky je tvořena. Kromě základního přehledu různých teoretických přístupů k problematice literární postavy svou pozornost věnuji vymezení kategorií, jež lze u literárních postav určovat. Na základě těchto kategorií bych měl získat nástroj k popisu, rozřídění a interpretaci jednotlivých postav, jež budu nacházet v analyzovaném materiálu. Soustředím se zde pouze na pojetí postavy v próze, a to se zvláštním zaujetím pro žánr povídky a realistický směr.

Literární postava je neodmyslitelným stavebním prvkem literatury. Těžko lze vytvořit na příklad povídku, která by byla zcela prostá postav. Připustíme-li, že by v ní nefigurovaly postavy lidské, zvířecí či nadpřirozené, potom by lidskou úlohu nositele děje převzaly rostliny, výrobky, přírodní jevy nebo třeba abstraktní pojmy. Navíc je zde sám vypravěč, jež lze také počítat jako svého druhu postavu. Primární jsou ovšem postavy lidské.

Literární postavy jsou samozřejmě součástí textu, jsou jím založeny. Hodrová píše o „*slovně tematickém komplexu, realizujícím se v textu určitým souborem textových jednotek*“ (HODROVÁ 2001: 519), Roland Barthes to nazývá „*množstvím slovních mas*“ (FOŘT 2008: 72). Je tedy jasné, že postavy jsou materiální povahy, jsou složeny ze slov. Avšak abychom mohli o postavách mluvit, je potřeba je nejprve identifikovat a četbou abstrahovat z textu, představit si je, oživit je pro sebe, vyvolat je aktem recepce.

Budeme-li tedy vycházet z toho, že postavy jsou slovní masy, můžeme dále po vzoru Hodrové určit, z čeho se mohou tyto masy (slovně tematický komplex) skládat, čím jsou tvořeny. Za prvé jsou to promluvy vypravěče. Vypravěč může postavu charakterizovat přímo: popisem jejího zevnějšku, chování, jednání, myšlení a také tím, že ji pojmenuje. Za druhé jsou to dialogy a výroky jiných postav o této postavě. Za třetí jsou to monology postavy, ty mohou být vnější (hlasité) nebo vnitřní. Nejkomplexněji je tento systém uplatněn v realistické próze. (HODROVÁ 2001: 519) Realistická postava měla být zobrazována co nejkomplexněji, měla být co nejdokonalejší napodobeninou živé bytosti, měla mimetickou funkci. (HODROVÁ 2001: 527–528)

Důležitý je poměr jednotlivých způsobů zobrazování postavy a sled těchto způsobů, to, v jakém jsou pořadí. Zevnějšek postavy Hodrová nazývá také „*vnějším tělem*“, kdežto myšlení, cítění a prožívání postavy nazývá „*tělem vnitřním*“. Do popisu vnějšího těla patří oděv, zjev tváře, účes, řeč těla atd. Vnější zjev se může v probíhající ději měnit, nebo může zůstat stejný, což je součástí vývoje postavy. Záleží také na tom, zdali vnější a vnitřní těla spolu souhlasí. Vzhled postavy v realistické próze ukazuje ke společenské třídě, ke které postava náleží. Realisté také zpravidla vnějším popisem postavu uvádějí do děje. Zevní charakteristika může být pouze na začátku, může se však znovu a opět vracet jako motiv. V realistické a naturalistické tvorbě je vnější charakteristice postav věnován velký prostor. (HODROVÁ 2001: 520–521) Vždy však zůstávají místa nedourčenosti, která si každý čtenář doplňuje po svém prostřednictvím vlastní představivosti. (HODROVÁ 2001: 522)

Postavy v rámci jednoho díla můžeme rozdělit na hlavní a vedlejší, přičemž postavy hlavní bývají popisovány poměrně podrobně, na rozdíl od postav vedlejších, jejichž popis bývá pouze povšechný a redukovaný, přičemž nemusí mít vzhled, ba ani jméno. (HODROVÁ 2001: 524) Podle L. Klímy je hlavní postava sjednocující kompoziční funkcí. (HODROVÁ 2001: 539)

Zvláštním druhem postavy je vypravěč, ten je buďto osobní, nebo neosobní a charakterizován je osobitým stylem. (HODROVÁ 2001: 527) Pro realismus je typický tzv. vševědoucí vypravěč, který v době literární moderny a postmoderny přežívá především v masové literatuře. (HODROVÁ 2001: 530)

Poetika realistické postavy reagovala na nedostatečnost klasicistního charakteru, který se vyznačoval jednotou a neměnností. (HODROVÁ 2001: 532) Hrdina tragédie ztělesňoval ideální hodnoty, ale chyběla mu lidskost, nebyl věrohodný jako člověk. Totalitu klasicistní poetiky nahradilo realistické pojetí, v němž je románový hrdina problematičtějším individuem. Individualita realistické postavy je však při snaze zachytit realitu vyvažována sklonem k typizaci. Realista nevytváří ztělesněné vlastnosti a ideály, jako tomu bylo v klasicismu, ale ani většinou nenabízí zcela originální individualizované subjekty, nýbrž přichází s postavou jakožto typem, který reprezentuje určitou společenskou skupinu. (HODROVÁ 2001: 533) Sociálně reprezentativní funkce typu má zajistit realističnost románu, napomáhá budovat iluzi skutečnosti.

Postava může být charakterizována přímo, anebo nepřímo. Přímá charakteristika zahrnuje explicitní definici postavy v pásmu vypravěče nebo v promluvách postav. Jednoduše řečeno,

je to všechno, co je o postavě přímo sděleno. Do nepřímé charakteristiky patří implicitní danosti, které je potřeba teprve recepcí textu dekodovat v kontextu konkrétního narativu, ale také v kontextu literárních konvencí. (FOŘT 2008: 65) Jak bylo již vyjmenováno výše, charakteristiku literární postavy tvoří její vzhled, jednání, povaha, promluvy, jméno a myšlení.

Vzhled postavy je vždy popsán explicitně, avšak v přímém popisu mohou být zakódovány implicitní informace poukazující na jiné složky postavy, např. na její vlastnosti: „*Kromě těla a tváře má charakterizační funkci také oděv postavy. V tradičním realistickém románu bývá oděv v souladu se sociálním postavením a nitrem postavy, podobně jako tvář je už vlastně svého druhu nepřímým popisem nitra, charakteru nebo je napovídá, jinými slovy stvrzuje statut postavy.*“ (HODROVÁ 2001: 560)

Nejvíce implicitních informací o postavách čtenář získává z jejich jednání, které srovnává s morálními a společenskými hodnotami a v kontextu daného literárního díla se snaží odkrývat motivace postav. (FOŘT 2008: 67–68) Můžeme tedy říct, že při recepci textu a interpretaci povahy postav vycházíme ze zkušenosti, získané v reálném světě (včetně čtenářské zkušenosti, znalosti literárních konvencí, všeobecné vzdělanosti atd.), a tuto zkušenost aplikujeme na fikční svět literárního díla.

Promluvy postav můžeme s poukazem k Austinově teorii mluvních aktů považovat za možný ze způsobů jednání postav. Promluva postavy jakožto její vykonaná akce je ovšem tak důležitá a speciální součástí postavy, že je nutné se jí zabývat zvlášť. U promluv postav platí totéž, jako u jejich jednání, totiž, že z nich při čtenářské recepci vyvstávají implicitní významy. Významný je rovněž styl těchto promluv. Zpravidla napomáhá rozlišovat mezi jednotlivými postavami, každá postava má pak svůj vlastní originální styl promlouvání: (FOŘT 2008: 68–69) „*Styl řeči postavy poukazuje nejen na její společenské zařazení, ale naznačuje i některé její individuální charakteristiky.*“ (RIMMON-KENAN 2001: 64, cit. podle FOŘT 2008: 68) Zajímavý je vztah promluv postav (zejména dialogů) a děje. Domnívám se, že tzv. přímá řeč navozuje dojem reálného plynutí času, dochází k zpřítomnění děje, proto jsou dialogy postav hojně uplatňovány v realistické próze, kde je tímto způsobem umocněna iluzivní (sugestivní) funkce.

Součástí literární postavy je její jméno. Může to být jakékoli označení oné postavy: obecné jméno (dědeček), vlastní jméno (Rezi), příjmení (Kohnová), součástí jména může být přívlastek (vojkovický Fried) nebo může jít o pouhou iniciálu (K.). Vždy ovšem musí být

v kontextu narativu dostatečně jasné, že se jedná o jméno postavy, a musí být zřetelná slovní masa, na kterou ono jméno odkazuje. (FOŘT 2008: 72)

Jméno má základní funkci identifikační a individualizující, může převzít také funkci charakterizační. (HODROVÁ 2001: 600)

4 Obrazy židů v díle Vojtěcha Rakouse

4.1 Židovští manželé

Manželství hraje v lidském životě zásadní roli, zvláště to platí pro tradiční společnost. V období Rakousova života (1862–1935) docházelo k rozkladu tradiční společnosti a k proměně ve společnost moderní. Tato proměna se týkala v českých zemích stejně tak křesťanů jako židů. Rakous společenskou proměnu židovského života v českých zemích zaznamenal ve svých povídkách.

Pokusím se ukázat, že většina povídek je postavena na manželské dvojici postav a na pnutí mezi nimi, které vytváří komické momenty a zápletky. Některé takové páry jsou dokonce v názvech celých povídkových cyklů (*Dědeček a babička*, *Modche a Rezi*). Kromě dvojic manželských popíšu ještě ve zvláštní kapitole dvojice přátelské.

Charaktery komických dvojic židovských manželů jsou u Rakouse zpravidla v nesmiřitelném kontrastu. A to jak co se týče povahy, tak co do vzhledu a stejně nesmiřitelný bývá i jejich vzájemný vztah.

Na samém počátku *Dnů všedních*, úvodní povídky cyklu *Dědeček a babička*, čteme nejdříve popis zevnějšku hlavních postav: „*Jemu bylo přes osmdesát, ona byla o málo mladší. Dědeček byl dosud statný, po starožidovsku hladce oholený, obličej měl stále růžový nádech, krátce strížené sněhobílé vlasy byly tak husté, jako u dvacetiletého mladíka. Malou, statnou svoji postavu nosil zpříma a vykračoval si pružně a lehce (...). Babička byla oproti dědečkovi jako věchýtek, všecka již sehnutá, ale s vlasy dosud jak uhel černými.*“ (RAKOUS 1926: sv. 2, s. 7; dále jen R2) Z textu je vidět, že pár je již zkraje povídky, co se vzhledu týče, v kontrastním napětí. Zajímavé je, že popisu mužské polovice páru vypravěč věnuje poměrně větší prostor, jeho zjev je vykreslen důkladněji, přesto však popis zůstává značně obecný. Dědeček působí svěžím a upraveným dojmem. Bílé vlasy (jediný rys odpovídající jeho věku) mu dodávají vážnosti. Babiččino tělo je zchátralé, černé vlasy zde působí jako zvláštnost, a také dokonale dovršují kontrast dvojice. Výroky „*Parádníkem dědeček nebyl (...)* Babička se ale ráda strojila...“ (R2: 12) „*...babička nosívala klobouky...*“ (R2: 13) potvrzují tradiční rozdělení genderových rolí. Zatímco dědečkovi vydrží jedny šaty dlouhá léta, což ukazuje na neměnnost této postavy v čase, babička se mění: „*Bylať babička v dřívějších letech tvarů hodně zaokrouhlených, čím více stárla, tím stávala se štíhlejší.*“ (R2: 12). A na konci *Zázraku*, poslední ze čtyř povídek cyklu, se babička jeví, ačkoli pouze

skrz dědečkovu hledisko, jako omládlá a hezká: „*A dědeček, vida babičku všecku omládlou, s růměnými tvářemi a s hořícími zraky, řekl: „Holka, tys ale zatraceně hezká...“*“ (R2: 59)

Asi nejznámějšími postavami Rakousovy prózy jsou Modche a Rezi. Jakožto staří (Modche je stará 67 let) dlouholetí manželé tvoří typově období dědečka a babičky a mají také vlastní (ovšem rozsáhlejší) povídkový cyklus. O tělesném vzezření Modche a Rezi není explicitně napsáno téměř nic, pouze to, že má Modche prošeďivélou hlavu. (R1: 10) Důraz je u nich kladen na oděv, přičemž se napříč povídkami mění podle situací. Při židovských svátcích, v synagoze a při významných životních chvílích jsou Modche a Rezi ve svátečním: „*Oba svátečně vyšňořeni v týchž šatech, ve kterých před třiceti lety stáli spolu před oltářem vojkovického kostela. Jeho černé šaty už byly sice notně rozežrány od molů, ale zato Reziiny hedvábné, černé oddávací šaty leskly se dosud jako nové.*“ (R1: 20) „*...střih šatu a kapižon náležely k modě uplynulých desetiletí.*“ (R1: 21) Už tady jsou vidět dvě základní charakteristiky: jejich móda je zastaralá a hlavně je zde naznačen kontrast, který bude nadále stvrzován a posilován. Jinde čteme: „*...ona v cylindru, ona v kapižoně (...) zjevy z uplynulých, dávno zaniklých časů.*“ (R1: 39) Méně obstarožně, ba moderně vypadá Rezi v povídce *Záselky*: „*...měla dnes na sobě ponejprv nové, modře kostkované šotysové šaty s modně načechranými rukávy a pěkně jí to slušelo...*“ (R1: 58) Modche zde působí jako loutka: „*Ráno jej Rezi vlastnoručně vydrhla a vyšňořila i vypadal čistounký jako z cukru.*“ (R1: 58) Na Rezinu povrchnost a pokryteckou čistotnost ukazuje situace, kdy se v nemoci převlékne kvůli očekávaným mužům z pohřebního bratrstva, kteří se mají přijít za ni modlit: „*...do čistého sněhobílého prádla, oblékla bílou, krajkami lemovanou sukni (...) a bělounký noční kabátek, a takto běloskvoucí a naporáděná ulehla zase do postele, a spokojeně očekávala chvíle, až ji bůh k sobě povolá.*“ (R1: 71) Nahromaděné přívlastky zde slouží jako ironické ztělesnění svatosti a čistoty, Rezi totiž později vzplane hněvem a je vypravěčem přirovnána k „*andělu pomsty a zloby*“ (R1: 83). Reziným křikem probuzený a rozespálý Modche „*...ve spodních pouze šatech a s noční čepicí na staré hlavě...*“ (R1: 83) působí naopak obyčejně a nevinně.

Povaha postav manželů je explicitně i implicitně charakterizována často skrz jednoho z manželů. O povaze jednoho z manželů se dozvídáme z promluv toho druhého. Babička je pomlouvačná: „*Babička by kvůli klepu – říkával dědeček – duši d'áblu zapsala. (...) s každou bábou vydrží v krámě tlachat hodinu...*“ (R2: 9) Výřečnost zdobí také Rezi, v pásmu vypravěče čteme: „*Slova řinula se Rezi z úst jako proud dravé bystriny;*“ (R1: 38) „*A pořád pro sebe huboval (dědeček): Jaká že je babička nepořádná (...) v krámě že dovede jen všecku*

rozházet (...) čím je starší, tím je nepořádnější a zapomětlivější...“ (R2: 9) „*Babička žalovala na dědečka, že je čím dále divnější a divnější, pořád hubuje, nic mu není vhod (...)* Dědeček zase si stěžoval, kterak babička celé dny protlachá s babami v krámě...“ (R2: 10) Jestliže je dědeček popsán jako hněvivý a pořádkumilovný, odpovídá jeho povaha povaze Rezi z druhé dvojice. Babička je zase stejně chaotická a nepořádná jako Modche, ten je navíc líčen jako nešikovný. Takto k němu Rezi promlouvá: „...jsi takový pytel neštěstí, moh‘ bys něco rozbít...“ (R1: 36) nebo: „*Cos to zase provedl, nešťastný člověče!*“ (R1: 65)

Vztah a kontrast je u obou párů velmi podobný, ale obrací se role genderu. Můžeme zde mluvit o schématu, které se opakuje. Mladší obdobou Modche a Rezi je Nácek a Rezina neteř Tonička. Nácek: „*Ona Tonička taky ráda komandýruje...*“ (RAKOUS 1926: sv. 3, s. 22; dále jen R3)

Je vidět, že Rakous staví párové postavy do kontrastu jejich charakterů: „*Modche v obvyklé své melancholické náladě, Rezi však hořic hněvem...*“ (R1: 23) Tento kontrast, kterým vzniká silné pnutí mezi postavami, navíc zdůrazní v popisu zevnějšku postav.

Dějové zápletky pak vycházejí z konfliktu mezi postavami. Tento konflikt ale není vyvážený, vždy je jedna postava dominantní (Rezi, dědeček, Tonička) a druhá submisivní (Modche, babička, Nácek).

Modche je zapomětlivý a neustále, většinou však neúmyslně, způsobuje nějaké nehody. Za to je tvrdě kárán svou manželkou Rezi, jež je posedlá uklízením. Babička je nepořádná klepna, dědeček je pořádkumilovný cholerik. Babička s dědečkem působí nejvíce realisticky, mají i nějaké nitro a mírně se během čtyř povídek vyvíjejí. Kdežto Modche s Rezi jsou pouhými anekdotickými figurkami, dalo by se říci funkcemi těchto humoresek. Jejich charaktery jsou hyperbolické.

Jména výše interpretovaných šesti postav mají také svůj význam, především společenský. Odráží se v nich jednak generační posun, a také vztah křesťanského okolí ke „svým“ židům. *Modche* je domácká podoba jména *Mordechaj*, což je jméno přímo biblické, hebrejské, židovské. *Rezi* je rovněž typicky židovské jméno (srov. jidiš *rejzele* = růžička, Růženka), navíc se v povídkách objeví také její jméno „židovské“, užívané v náboženském kontextu: *Rivke*, což je opět jméno biblické (Rebeka). Modche a Rezi jsou příjmením *Korefovi*, Rezi je rozená *Kantůrková*. Jejich mladší příbuzní se jmenují Nácek (Ignác) a Tonička (Antonie). Tady vidíme jasný generační posun. Zatímco starší muž používá ještě jméno hebrejské a jeho žena jméno židovské, mladší dvojice již používá jmen čistě křesťanských. Příjmení si

ovšem nepočestují (*Fried*). Dědeček a babička pak vlastní jména ani nemají, celá vesnice jim říká *dědečku* a *babičko*.

4.2 Křesťansko-židovští přátelé

V této kapitole se budu zabývat židovskými postavami, které jsou ve svém fikčním prostředí v přátelském vztahu s postavami křesťanskými. Je to tedy, spolu s kategorií *Žid bývalý (křtěný)*, kapitola, v níž se budu vedle postav židovských zabývat také těmi křesťanskými. Budu je porovnávat, ale především interpretovat jejich přátelský vztah a položím si otázku, zdali se v těchto mezináboženských vztazích může odrážet Rakousův českožidovský názor. Tady také ukážu, jak Rakous znázorňuje společenské soužití židů a křesťanů obecně.

Ve fikčních světech Rakousových povídek žije obvykle v jedné vesnici jedna židovská rodina, která je zcela obklopena křesťanskými sousedy a je do značné míry společensky integrována do života vesnice. Židovská obec je pak tvořena jistou sítí jednotlivých židovských vesničanů určitého regionu a centrem v místě, kde je synagoga a rovněž větší celková populace a také větší koncentrace židů. Proto mají periferní židé blíže ke svým křesťanským sousedům, kdežto židé centrální přece jen tvoří komunitu na každodenní bázi.

Postava křesťanského přítele v Rakousových povídkách mívá poměrně důležité místo. Vyskytuje se předně v povídkách s židovskými manželi coby hlavními postavami, kde zastává funkci spojence a spiklence jednoho manžela proti druhému.

Dědečkovým spiklencem je místní starý farář, který je denně navštěvuje a popouzí dědečka proti babičce. Farař je popsán jako staříčkový pán, špatný na nohy. Farař má v oblibě babiččino židovské jídlo a „*Z fary dědeček s babičkou leccos dobrého užili*“. (R2: 14) Katolický farář nachází se svými židovskými přáteli podobnosti v jejich životních údelech: „*My kněží a vy židé jsme na tom stejně špatně. Dopustí-li se špatnosti jeden kněz, jsou špatni všichni kněží a vy židé právě tak. Máte-li mezi sebou jednoho darebáka, jste darebáky všichni*.“ (R2: 14) Dobrý vztah s farářem má i Filip z cyklu *Modche a Rezi*: „*...já jsem s vojkovickým farářem jedna ruka. Kdykoli se sejdem ve Vojkovicích v hospodě, vždycky si hodíme spolu bulku a od jiného než ode mne by farář krávu nekoupil, kdyby mu ji jiný za polovičku dával. A když jdu přes Vojkovice někam na jarmark a farář mně vidí, z daleka volá: Kantůrku, dej vám pámbu na tom jarmarce štěstí! Tohle mi náš rabín ještě nikdy neřek...*“ (R1: 104) Svého rabína má Filip spojeného s placením příspěvků, kdežto k farářovi žádný formální závazek

nemá. Tohle je jedno z míst, kde jsou vnitřně židovské vztahy líčeny jako napjaté a problematické, kdežto poměr ke křesťanům je až idylický.

Postava faráře spřáteleného s židovskou rodinou se objevuje také v povídce *Husák*, kde mají manželé Korálkovi s farářem spojenectví založeno na vzájemné výpomoci, mohli bychom tedy jejich vztah popsat jako přátelsko-obchodní; takto připomíná Korálková Korálkovi jeho závazky vůči velebnému pánu: „*Kdo ti dal o žních, když byla nejpilnější práce a dešť na spadnutí, odvézt s pole mandele? (...) kdo ti to čeká přes dva roky pacht z farských polí – na to už se také nepamatuješ?*“ (R2: 96) Korálková se chytře snaží udržet jejich vztah k faráři v rovnováze, slíbí mu játra z jejich husáka, vyžádá si však pro husáka krmivo.

V autobiografické povídce *O člověku, který neví, kdy se narodil* vypravěč říká o svém otci: „*Otec dával přednost katolické matrice, neboť nežil s pány od židovské obce v dobré shodě – pořád vymýšleli nové platy – ale s panem farářem ze Sluh měl vždycky dobrou vůli.*“ (R2: 238)

Dále se v povídkách nachází postava přítele z dětství, jednou je to Modcheův přítel Špánek, podruhé dědečkův Kazda. Oba plní funkci rádce, ovšem každý svým vlastním způsobem. Zatímco Špánek v nadsazeném rámci humoristického cyklu *Modche a Rezi* slouží jako další rozbuška Reziho hněvu, Kazda (podobně jako moudrý pastýř Míša v Čapkově *Hordubalovi*) působí ve vsi své prostotě jako lidový mystik a mudrc, poustevník a svatý muž.

O Špánkovi víme, že pochází ze stejné vesnice jako Modche, odkud se oba přiznali do téže vesnice, kde žijí se svými ženami přes třicet let. Josefa Špánka provází motiv kouření dýmky a hlavně plivání, které se od něj Modche naučil, což je také jeden z důvodů, proč jej Rezi nesnáší: „*Mělat' Rezi v nelásce všecko, co souviselo s Modcheovou minulostí – ať už to byl jeho rod nebo jeho vesnice.*“ (R1: 127) Celá jedna povídka, *Modche na svobodě*, líčí situaci, kdy Modche zůstane na několik dní sám doma, přičemž za vydatné pomoci přítele Špánka obrátí celou domácnost naruby. Submisivní Modche, navykklý poslouchat Rezi, v její nepřítomnosti přijímá novou autoritu – Špánka. V další povídce, *Modche před odvodem*, plní Špánek opět funkci rádce, tentokrát si jej však Rezi snaží udobřit, poněvadž jako zkušený voják může Modchemu pomoci. Špánek, podobně jako kovářka, o níž bude řeč níže, je tedy plně zapojen do života Modche a Rezi a plní funkci rádce a pomocníka, ale také přizívuje konflikt mezi manželskou dvojicí.

Kazda je naopak součástí obrazu jakoby vytrženého z každodennosti dědečka a babičky. Dědeček za ním musí jít do rodné vesnice, se kterou se jde rozloučit a která je v době žní

liduprázdná, až na Kazdu. Takto je do děje vypravěčem uveden: „*Před svým baráčkem seděl švec Kazda a vyhříval staré hnáty na slunci. Byl bos, bez kabátu a vesty, pouze v kalhotách. Byl vysoký, rovný dosud jako svíčka, hladce oholený, s vlasy bílými jako sníh.*“ (R2: 54) Níže se dozvídáme: „*Hodnost vodiče procesí do Staré Boleslavi byla příčinou, že Kazda věřil nejen v pána boha, ale i v zázraky.*“ (R2: 57) Z Kazdových promluv pak vybírám výroky lidové moudrosti: „*Kontrakt nemáme s pánem bohem nikdo...*“ (R2: 55); „*...beztak jiného rozdílu mezi námi a vámi není, leda že u vás myjete podlahu v pátek a u nás v sobotu.*“ (R2: 56); „*I zázrak se může stát...*“ (R2: 57) Prostřední výrok jasně vyjadřuje českožidovskou myšlenku.

Již byla zmíněna kovářka, Rezina a Modcheova sousedka. Ta sice nemá žádnou konkrétní podobu, zato ale plní opět funkci pomocníka, nikoli však rádce, je spíše Rezinou prodlouženou rukou, i ona podléhá její autoritě, navíc se dá říct, že jsou přítelkyně. Nejlépe kovářčinu funkci vykresluje její promluva, v níž přesvědčuje Rezi, že je schopna ji zastoupit v její nepřítomnosti: „*Já se vám o Modcheho postarám, jako by byl můj vlastní, uvařím mu, poklidím (...)* *O každém vašem hrnečku vím, znám který je masový, který mlékový (...)* *Vařit budu Modchemu po židovsku (...)* *Znám vaše macesová jídla z paměti. (...)* *Věřu, že bych ten šábes udělala za vás. (...)* *Kolik setkrát já už u vás tohle všechno viděla?*“ (R1: 119)

Křesťanské postavy jsou v Rakousových povídkách zpravidla postavami vedlejšími, které doplňují a zpestřují židovský svět povídek, jehož jsou součástí. Zajímavé je, že snad všechny mají dobrý charakter a jsou v přátelském či neutrálním vztahu k hlavním postavám židovským. Některé mají explicitně popsáný vzhled (Kazda), ale většinou zůstávají dost ploché. Jména mají vždy česká a typově jsou venkovany. Jak jsem ukázal výše, opakovaně se vyskytuje postava katolického faráře, který je dobrosrdečný a s židy se přátelí. Sousedé žijí vedle sebe i spolu v míru a snad i upřímném přátelství. Křesťanské postavy pronikají do tajů židovských rituálů, které jsou skrze ně odčarovány a vysvětleny. Pozornost je soustředěna více na podobnosti než na rozdíly mezi lidmi různé víry. Nelze se ubránit dojmu, že myšlenky českožidovského hnutí jsou v Rakousových prózách přítomny.

4.3 Žid bohatý

Bohatý žid je v realistické próze literárním stereotypem. Ani v Rakousově tvorbě postavy boháčů nechybí, nejsou však zobrazovány s antisemitským zaujetím, nýbrž se stejnou samozřejmostí, s jakou jsou zobrazováni žebráci či lidé průměrní. Většinou jsou vyličeny daleko plošeji než postavy z nižších vrstev, kterým je věnován největší prostor. Množina postav sem zahrnutých tvoří celkem široký prostor na socioekonomické škále společnosti. Bohatství je demonstrováno třeba už lepším oděvem a městským životem postav. Vejdou se sem tedy jak středostavovští maloměšťané, tak venkovští zbohatlí obchodníci, ale i milionáři a továrnici, ba i baroni (třeba jen na obrazech).

„Bezvadný vždy úbor, na hlavě lesklý cylindr, ruce samé prsteny, u hodinek těžký, zlatý řetěz – imponentní zjev. Továrník každým coulem. (...) jinak nemluvil než německy.“ (R3: 28) Takto je popsán židovský továrník pan Rosenbaum, zaměstnávající přes pět set lidí. Je vybaven atributy majetného měšťana. Popis zevnějšku se vlastně omezuje pouze na oděv a jeho zlaté doplňky, postava nemá bližší tělesné, lidské rysy. Dále je pozornost zaměřena na příslušnost k Němcům: *„...vystupoval po německu s patrnou honosivou okázalostí...“* (R3: 28) Z čistě politických pohnutek se tento ukázkový německý žid náhle promění v stoupence českožidovského hnutí, což vypravěč doprovází ironickými postřehy jako: *„Židovské stádo vždycky běží za zlatým teletem;“* (R3: 29) Pan Rosenbaum je čistým stereotypem bohatého, vypočítavého, povrchního člověka, žida-prospěcháře.

Přítom povrchnost židovských měšťanů je zobrazována i jinde. Takto jsou vypravěčem povídky *Kieslerův Lojza poprvé v kostele* popsáni páni v předních lavicích, vidění hlediskem chudého chlapce Lojzy: *„Na vestách se jim houपालy těžké řetězy, na rukou blýskaly se prsteny a hlavy kryly vysoké lesklé cylindry.“* (R1: 180) Vidíme jasně, že se jedná o pouhou obdobu téhož popisu, použitého na pana Rosenbauma.

V povídce *Fechtem u židovských milionářů* vypravěč nevěnuje prostor popisu jejich zevnějšku, zato uvádí statistiku: Z celkem 32 milionářů přispěl velkým obnosem pouze jediný, 6 darovalo malou částku a zbývajících 25 nepřispělo na válečné uprchlíky ani korunu. Ostrá kritika bohatých židů je vedena v tomto duchu: *„Nikdy jsem je nemiloval, viděl jsem bezpočtukráte, kterak za skutečné nebo domnělé křivdy, páchané židovskými milionáři ať v ohledu sociálním nebo národním, nepykali nikdy pachatelé těchto křivd, ale vždy a v každém případě jejich chudí souvěrci – židovští kramáři a drobní židovští kupčící.“* (R2:

163) Ironickou hyperbolou je promluva milionáře Katz-Bezkočky: „*Přicházíte jako na zavalanou (...) Mám totiž spoustu chudého příbuzenstva a hledám spolek, který by se jich ujal...*“ (R2: 166)

Na rozdíl od tohoto kritického vypravěče, postavy venkovských židů Rakousových povídek pohlíží na své bohaté souvěrce často s úctou a obdivem. Stěnu obydlí dědečka a babičky zdobí mimo podobizen příbuzných „...*obrazy všelijakých židovských patriarchů: krále Davida, Izáka, obětujícího svého prvorozeného, Mojžiše na hoře Sinai, pak „pýchu“ všech chudých židů, oba barony: Hirsche a Montefiore – na těchto dvou židovských baronech si babička obzvláště zakládala a jejich životopisy znala celá ves, neboť babička o nich bezpočtukrátě všem lidem v krámě vykládala.*“ (R2: 8) Zde se Rakous dopustil chyby, poněvadž Izák byl tím obětovaným prvorozcem Abrahamovým, důležitější je však postřeh, že se zde objevují, i když jen na obrazech, historické postavy baronů-filantropů. Rezi na svém bratru Filipovi obdivuje pouze jeho mohovitost: „*Také se Rezi Filipovým majetkem ráda chlubila...*“ (R1: 85) S obdivem a soucitně Rezi hovoří také o Ilimovi z Hradce, kterého na bále postihl antisemitský posměch: „*A takový pán! Dva domy má v Hradci a pivovar a mlýn a stane se mu taková ostuda!*“ (R3: 10)

Dále se v povídkách objevují venkovští zbohatlíci. „*Mojžíš Mendl! Kozojedský Rotschild!*“ (R2: 69) je tragikomickým hrdinou *Vojkovických a přespolních*. Jeho bohatství je vylíčeno následovně: „*Byl Mendl nejen zámožným, ale na tehdejší poměry i bohatým člověkem. Nadarmo neříkali mu ‚kozojedský Rotschild‘ a všeobecně byl považován za nejbohatšího žida v okolí. V Kozojedech měl velikou chalupu a výnosný kupecký obchod. Prodával sice jen v zastrčené komoře, ale tvrdilo se, že tato komora je lepší než zlatý důl. Mendl pracoval neúnavně od rána do večera a pracoval rád...*“ (R2: 74) Zatímco měšťtí boháči jsou vypravěčem nahlíženi s nedůvěrou a jejich popis je omezen na povrchní znaky (zlato, cylindr), venkovští zbohatlíci jsou líčeni jako obyčejní lidé, kteří svou chytrostí a neúnavnou pracovitostí dosáhli zaslouženého ekonomického úspěchu.

V autobiografické povídce *Hrst vzpomínek* vypravěč v souvislosti se svým pražským šéfem, jenž byl „*skromný*“ a „*k personálu humánní*“, popisuje obecně povahu starých majetných pražských židovských rodin: „*Takového asi rázu byli ostatně tenkrát téměř všichni ti bohatí, židovští, staropražští obchodníci. Ve svých obchodech, přecházejících pravidelně z otce na syna, nejvýš solidní, těšili se daleko široko znamenité obchodní pověsti. Bohatství jejich, získané poctivou prací, zvětšované od pokolení k pokolení, mělo pevný, žulový základ.*“

Dobročinnost vůči chudým souvěrcům provozovali v rozměrech velkolepých. Byli to dobří židé i lidé, jednoho však nedovedli: přilnouti k českému lidu, k jeho tužbám a snahám.“ (R2: 208)

Vidíme, že Rakousovy texty nabízí také smířlivý pohled směrem k bohatým židům, jsou to ovšem židé patřící do toho starého světa, kteří svou takřka aristokratickou noblesou nijak nezapadají do českého života. Jsou součástí německé kultury, předně jsou ale pražskými židy, stojícími jaksi nad národnostními boji, nikoli židy českými. Viděli jsme rovněž, že Rakousův vypravěč dovede razit silnou sociální kritiku.

4.4 Žid žebravý

Nostalgická autobiografická povídka *Žebraví židé* popisuje několik typů židovských žebráků zašlé doby: „*Nikdy nespěchali a vždycky měli dost času. (...) Kam přišli, přišli jako hosté a nikde je nevívalo nevlídné slovo nebo škaředý pohled. Prošli celý svět, znali každou vesnici a byli nevyčerpatelnými zdroji novinek z židovského světa.*“ (R3: 44) Tito „*lidé z jiného ještě světa*“ (R3: 43) jsou vnímáni jako pevná, neodmyslitelná součást židovské společnosti, nejsou na obtíž. Když přijdou, stávají se součástí domácnosti, o šábese se převlékají do svátečních šatů.

Vypravěč nejdříve vzpomíná na žebravé manžele. On (manželka mu říká *Mei Leben*) je ochrnutý na celé tělo, před mrtvicí býval učitelem a ona (*Bunele*) jej vozí po světě na vozíku. Jejich manželství je přes všechno utrpení popisováno jako spokojené. „*Bunele byla vzorem obětavosti ženy.*“ (R3: 44) Tento idylický nostalgický obraz vyrovnává položebravý polský žid Mouše Sachsl, o němž je řeč v jiných kapitolách, a především zrzavá Fradl. „*Zlou ženou byla zrzavá Fradl. Každého pomluvila a nikoho nenechala na pokoji. Hospodyně se jí bály jako ohně.*“ (R3: 48) Je líčena čistě negativně jako líná a prolhaná. Zajímavé je stereotypní spojení těchto špatných vlastností a jejích zrzavých vlasů. Její zjev je v kontrastu k řádně upraveným žebravým manželům: „*Zrzavá Fradl byla věčně rozčuchaná a málokdy mytá. Stáří její bylo neurčité.*“ (R3: 48)

Ještě jiný typ žebravého žida najdeme v povídce *Na rozcestí*, jejíž děj se odvíjí uprostřed devatenáctého století. Adam Mandelík je v mládí v souvislosti s familantským zákonem donucen opustit svou ženu a dítě a stává se nešťastným vyděděncem. Jediný smysl vlastního života nalézá ve službě nemocným a umírajícím, za něž se modlí. „*Vytrval a v nových a*

nových skutcích milosrdenství nalezl zase nový klid. Jen rychle stárl Adam Mandelík. Duševní muka rozryla mu tvář nesčetnými brázdami, hlava mu šedivěla a vous úplně zblel. Šije se naklonila, vysoké čelo se shrbilo a v tom smutném, zasmušilém starci nikdo by více nepoznal Adama Mandelíka ze Starkoče.“ (R2: 181–182) Takto je popsána proměna celého jeho těla. Toto chátrání těla je v duchu realismu přímým následkem chátrání jeho duše, nitra. Předčasné stárnutí je projevem jeho strastí, dlouhý bílý plnovous je zase stereotypním znakem svatého milosrdného muže, jenž vlastní štěstí vyměnil za službu trpícím lidem. Můžeme tedy říct, že tato postava je tvořena realisticky. Navíc jejímu popisu je věnován velký prostor. „*Cizí, stále smutný žid, o němž nikdo nevěděl, čím jest a odkud přišel, byl brzy mezi židovskou chudinou ctěn jako svatý muž.*“ (R2: 181) Jako mladý je líčen takto: „*To byl člověk nepraktický, snílek, povahy měkké, poddajné. (...) celé dny vyseděl doma pohřížen ve čtení chumišů a jiných náboženských knih...*“ (R2: 174) Můžeme v tom vidět už nějaký předpoklad jak k jeho pozdější trdomyslnosti, tak k jeho zbožnosti. V úvodním popisu této postavy je mimo mnoha jiného napsáno: „*Vlasy měl úplně bílé a činil dojem žebravého žida, jakých tenkrát putovalo od místa k místu bez počtu.*“ (R2: 171) Tím je zařazen do určitého typu a zároveň je tou větou řečeno, že chudí bezdomovci netvořili mezi židy zanedbatelnou část.

Vidíme v této povídce opět sociální kritiku. Rakousovi chudáci jsou vesměs líčeni pozitivně a se soucitem, výjimkou je zrzavá Fradl. Tragická postava Adama Mandelíka je možná Rakousovou nejpropracovanější postavou co do vzhledu, chybí jí však výraznější individualita. Spíše než typem ve smyslu reprezentanta sociální skupiny je archetypem mesiáše.

4.5 Židovský zemědělec

V této kategorii jsou ukázáni malí zemědělci, kteří mají hospodářstvíčko pro vlastní obživu, nikoli bohatí velkostatkáři, správci či nájemci dvorů. Někteří se živí pouze zemědělstvím, jiní kromě polních prací obchodují. Ignác Fried, jímž se zabývám také v kapitole o židovských manželích, je příkladem zemědělného žida, jenž se ovšem zabývá i jinou činností: „*Křenecký Kantůrek se stěhoval do Hradce a Ignác od něho najmul celý domek s kupeckým krámkem a osmi strychy políčka. (...) Tonička obstarávala krámek a domácnost a Ignác (...) sobě koupil dvě kravky do tahu (...) a pilně si hleděl políček. V prázdných*

chvilích běhal ještě po okolních vesnicích a skupoval, co se dalo.“ (R3: 18) Zde je vyobrazena migrace venkovských židů do měst, typická pro druhou polovinu devatenáctého století, ale také je zde popsán život novomanželů. Nácek býval správcem dvora, ale teď raději začíná hospodařit sám. Manželé se ale nespolehnají pouze na zemědělství, přejímají funkci venkovského kupce i hauzírníka. Toto vícestranné podnikání jim umožňuje efektivně využít svůj čas a skýtá jim možnost lepšího živobytí. Pro jejich skromnost a pracovitost si je sousedé oblíbili: „...*Nácka měli zase rádi jako svého, že dřel jako oni a že nad ně nevyňikal ani duchem ani zvláštním důvtipem.*“ (R3: 18) Nácek se tedy plně sžívá se svým křesťanským okolím a sám se proměňuje: „*Po bývalém ulízaném hospodářském z Makotřasského dvora nebylo ani potuchy; chováním i zevnějškem úplně se přizpůsobil svému okolí: zkřenkovatěl.*“ (R3: 18) Vidíme, že tito židé jsou již plně asimilováni, liší se pouze vírou. Splňují tedy českožidovský ideál, jejich soužití s křesťanskou majoritou je líčeno idylicky.

S židovskými zemědělci se setkáváme při četbě Rakousových autobiografických povídek, ve kterých se vypravěč vrací do Polabí času svého dětství. V povídce *V první službě* vzpomíná na svého strýce: „*Strýc měl tři kravky, Fany, Lízu a Terku – všechna domácí zvířata měla u strýce lidská jména – a bylo mým úkolem ráno a večer je honit na pastvu.*“ (R3: 62) Strýcův vřelý vztah k dobytku je naznačen tím, že mu dává lidská jména. Také to lze zdůvodnit tím, že je bezdětný. Stejně tak vypravěčův otec v autobiografické povídce *Hrst vzpomínek* je zemědělcem a je popsán takto: „*Podnikavým otec vůbec nebyl, obchodního talentu neměl a celý svůj život pracoval těžkou, úmornou prací.*“ (R2: 202) Tento způsob obživy není pouhým důsledkem nedostatku otcova obchodního talentu. Otec je zemědělcem tělem i duší: „*Svoji vesnici, svoji chalupu, svoje malá políčka miloval po svém způsobu: hlubokou, neuvědomělou láskou venkovana.*“ (R2: 202)

Tito čeští zemědělci mají ovšem přinejmenším jednu zřetelnou odlišnost, která souvisí s jejich izraelskou vírou – němčinu. Používají sice šest dní v týdnu češtinu, ale německy mluví v sobotu a při významných událostech. Tuto zvláštnost vysvětluje svému synovi-vypravěči chramostecký strýc: „*Jen tolik mi naznačil, že s tou němčinou tak u židů bylo od stvoření světa a že tak zůstane, dokud svět světem bude.*“ (R3: 63) Jinde si dítě-vypravěč tento záhadný jev vysvětluje po svém: „*Měl jsem tenkrát nejasnou představu, že jazyk německý jest u židů jazykem církevním...*“ (R2: 204) Obě vybraná vysvětlení jsou pochopitelně řečena v jisté nadsázce a s ironií, která je Rakousovi vlastní.

V povídce *Marečkova poslední cesta* je takovým rituálním němčením dokonce způsobeno mírné pohoršení či rozčarování křesťanských účastníků pohřbu jejich židovského souseda, když židovský kazatel vede pohřební řeč v němčině. Markus Kornfeld, jenž byl velmi oblíbeným a váženým mezi svými křesťanskými sousedy, přitom ani sám německy neuměl. „*Nebyloť mezi Marečkem a ostatními Předleťáky pražádného rozdílu.*“ (R3: 70) *Bodří Předleťáci – a Mareček s nimi – věřili v pánaboha, orali, seli, sklízeli, měli děti – všechno ve svůj čas;*“ (R3: 71)

Zůstává tedy i nadále rozdíl mezi židy a křesťany. Rozdíl náboženský se v Rakousových prózách nejeví zdaleka tak problematickým jako odlišnost jazyková. Na postavách obyčejných židovských rolníků, kteří žijí stejně průhledně jako jejich křesťanští sousedé, vidíme rurální ideál českého vlastnictví.

4.6 Židovský obchodník

U Rakouse se typicky objevuje venkovský kramář a také podomní obchodník, tzv. hauzírník, který nenabízel pouze své zboží, ale často se spíš zabýval vykupováním určitých komodit (peří, kosti, kůže, staré železo, zemědělské plodiny, dobytek aj.) od zemědělců, kteří neměli čas nebo schopnosti k tomu, aby je sami šli prodat do města. Zároveň plnil funkci (stejně jako žebrák) komunikačního media a zdroje informací. Pokud byl hauzírník úspěšný, mohl se vypracovat např. na lokální monopol v obchodu se zrním apod. Moderním nástupcem hauzírníka je pak obchodní cestující čili zástupce závodu. Ve třísvazkovém souborném vydání Rakousových krátkých próz jsem zaznamenal na čtyřicet postav různých židovských obchodníků.

V Rakousových fikčních světech zpravidla veškerý obchod na venkově zajišťují židé. Mezi usedlými kupci je mnoho ženských postav. Ženy se starají o krám a o domácnost, zatímco jejich muži hauzírují: „*Grünfeld a dovážel je do Hradce a o obchod starala se Grünfeldka.*“ (R2: 124); či provozují jiné povolání: „*Adler pak byl majitelem jediného krámků v Kozomíně a prodával vše, co lidé potřebovali k živobytí. Byl též košerákem...*“ (R2: 97) Roztroušenost židovských rodin po jednotlivých vesnicích je vysvětlena v povídce *Husák*: „*Jsou-li dva židé v jedné vesnici, obyčejně by jeden druhého na lžici vody utopil. V Kozomíně však bylo jinak; tam mezi oběma židovskými rodinami panovalo vždy opravdové přátelství. Možná také z té příčiny, že nebyli konkurenty.*“ (R2: 97)

Kamenný obchod je většinou spojován s blahobytem a jeho majitelé bývají dobře zajištěni, ba zámožní: „*U Grünfeldů byla domovem jistá zámožnost.*“ (R2: 124) Dědeček s babičkou jsou zajištěni na stáří: „*O své stáří měli hmotně postaráno, neměli již zapotřebí obchodovat, ale bylo by se jim stýskalo po ruchu v krámě...*“ (R2: 9) Majetek Mojžíše Mendla z povídky *Vojkovičtí a přespolní* je líčen takto: „*Nadarmo neříkali mu „kosojedský Rothschild“ a všeobecně byl považován za nejbohatšího žida v okolí. V Kosojedech měl velikou chalupu a výnosný kupecký obchod. Prodával sice jen v zastrčené komoře, ale tvrdilo se, že tato komora je lepší než zlatý důl.*“ (R2: 74)

Život hauzírníkův je často líčen jako namáhavý: „*Seidler celý týden se plahočil světem, kupoval peří, kůže zaječí i králíčí a vůbec všecko, co kdo chtěl prodat.*“ (R2: 125) Povídka Kohn a Steiner vypráví o tom, jak si dva přátelé hauzírníci chtějí ulehčit práci a pořídí si koně a vozík, přičemž komická zápletka tkví v tom, že neumějí kočírovat a vše končí nehodou. „*Oba jen tak že doma (...) přespali a přešábesovali; celé dny se jinak potloukali za obchody po širém okolí. Kohn skupoval peří, staré i nové, jak štěstí přálo, a Steiner – kozy. (...) Živobytí měli tedy oba, Kohn i Steiner, pěkné a zabezpečené, jen že drobátko nepohodlné.*“ (R2: 109) Některým hauzírníkům se daří dobře: „*Salinka (...) byla majitelkou jako klíčka pěkného domku, ale i poměrně zámožnou „hausírnici“ se střížním zbožím (...) má Salinka i pěkných pár set na hotovosti...*“ (R3: 47) Jiní v kostele sedí na téže zadní lavici společně s žebráky nebo jsou položebravými židy: „*Vlastně Mouše Sachsl ani žebravým židem v pravém smyslu slova nebyl. Tak půl obchodníka a půl žebravého žida.*“ (R3: 46) Takřka ahasverovský výjev hauzírníka nabízí Modche, když vysvětluje odvěký antisemitismus: „*Arciť – takový žid s rancem, ten je tomu zvyklý odjakživa, že se za ním pokřikuje a kamením hází, jakmile hlavu vystrčí;*“ (R3: 10)

Postavy židovských obchodníků různých druhů a úrovní se v Rakousových povídkách vyskytují hojně. Jsou líčeny jako pracovité a poctivé, až na výjimky mají dobrý charakter. Kupecké krámy jsou místem setkávání, ale také místem komických hádek manželů-obchodníků. Ve fikčních světech Rakousových povídek je veškerý obchod v rukou židů. Tento fakt je vyobrazen s naprostou samozřejmostí. Stereotyp žida-obchodníka je zřetelný téměř na každé stránce, avšak chybí mu tradiční moment antisemitismu. Žádné vykořisťování, lichva, žádné židovské spiknutí se nekoná.

4.7 Židovský hodnostář

Z hodnostářů židovské obce Rakous zobrazuje nejvíce rabíny, důležitou roli hrají rovněž představení obcí nebo představení pohřebních bratrstev. Řazení jsou zde šamesové a kantoři, ale také postavy, které sice žádnou oficiální funkci nezastávají, přesto však vykonávají činnosti (ať už jako profesi, nebo jako čestnou funkci), bez kterých by se tradiční židovské společenství neobešlo (košerák, šadchen, člen pohřebního bratrstva, trubač na šofar).

Od rabína, tedy učitele a náboženské autority judaismu, se očekává, že jako vzdělaný žid půjde svým souvěrcům dobrým příkladem. Idealizovaná představa o rabínovi nabízí vlastnosti jako moudrost, zbožnost, vážnost, spravedlnost atd. Podívejme se, jak postavu rabína zobrazují Rakousovy prózy. Jedna z povídek nese název *Tři rabíni* a je rozdělena do tří kapitol: *Rabín pomlouvačný*, *Rabín řečníci* a *Židovský Jan Hus*.

Rabín pomlouvačný prošel již mnoho venkovských židovských obcí, odevšad jej vyhodili. Vypravěčem je popsán takto: „*Byl statným čtyřicátníkem, zevnějškem svým podoben vesnickému, židovskému chalupníku. Sluhu božího nepřipomínal v ničem. V řeči byl málo vybíravý a pomlouval – hrozně pomlouval.*“ (R3: 33) Nejprve je popsán jeho zevnějšek a potom zmíněna jeho špatná vlastnost. Tím, že je porušena stereotypní představa o duchovním jakožto člověku spíše uhlazeném, je v podstatě zřejmé, že při tvorbě postavy měla taková stereotypní představa svůj vliv. Opět je zde vidět realistický postup, kdy zevnějšek postavy souvisí a souhlasí s její povahou. Pomlouvačnost je dále demonstrována poměrně dlouhým rabínovým monologem, v němž pomlouvá své souvěrce. Nejzajímavější je však samotná skutečnost, že je zde rabín vyobrazen jako obyčejný člověk, včetně špatné vlastnosti. Jeho soužití s obcí je popsáno jako silně problematické: „*Všechny náboženské obce, ve kterých působil – a bylo jich bez počtu – měl pomlouvačný rabín ve velké nenávisti. Pravda, nezažil v nich asi mnoho dobrého, ale také jim asi nic dobrého neprokázal.*“ (R3: 34) Na špatné zacházení si stěžuje také brníkovský rabín v povídce *Dvě hodiny rabínem*.

Rabín řečníci je postavou lehce komickou: „*Tvrdil o sobě, že je jedním z nejlepších kazatelů v Čechách.*“ (R3: 36) Jeho zevnějšek je popsán stručně: „*Byl o nějaký rok mladším svého předchůdce a zevnějšku byl rozhodně inteligentnějšího.*“ (R3: 35) Znovu je zevnějšek odrazem duševních kvalit. V souvislosti s tímto rabínem je zmíněno českožidovské hnutí. Vypravěč si prosadí kázání v češtině, ale rabín česky dobře neumí, proto mu vypravěč česká kázání dodává.

Čistě pozitivně, s obdivem vypravěče, je zobrazován třetí rabín, doktor filosofie a českožidovský „rabín socialista“, jehož kázání chodili poslouchat i křesťané. Také jeho zjev je vyjádřením jeho duševní kvality a povahy: „*Štíhlá, vyhublá postava středověkého mnicha, podlouhlá, bledá, podivuhodně oduševnělá tvář a v té tváři oči, z nichž při řeči sršel oheň – židovský Jan Hus, bylo první mojí myšlenkou, když jsem ho ponejprv spatřil. V duchu jsem mu od těch dob jinak neříkal.*“ (R3: 39) V popisu je obsažen proces pojmenování postavy. Její pravé jméno zmíněno není, místo toho je postava přirovnána k Janu Husovi a po něm pojmenována. Tento rabín je reformátorem židovské víry, stoupencem českožidovského hnutí a osvíceným sociálním kritikem, což je vypravěčem hodnoceno kladně. Vidíme tedy jakéhosi ideálního moderního rabína, který splňuje měřítko Rakousova světonázoru. V kontrastu s ohnivou uhrančivostí, již rabín oplývá při svých kázáních, stojí jeho civilní stránka: „*Jinak, mimo svůj kazatelský úřad, byl můj židovský Jan Hus člověkem zcela světským a přítelem humoru a vtipu.*“ (R3: 40) Tento popis jej činí člověkem z masa a kostí a ještě více jej přibližuje obyčejnému lidu. Je tedy vyobrazen jako postava netradiční, avšak zcela pozitivní.

Úplným opakem židovského Jana Husa je karikatura vrchního rabína z povídky *U hlavy židovstva*. Tuto postavu vypravěč nazývá *vrchním arcipastýřem* a celá povídka je satirou. Přímému popisu se vypravěč lišácky vyhýbá: „*Já vrchního arcipastýře popisovat nebudu, protože každý pořádný žid má vědět, jak takový vrchní arcipastýř vypadá.*“ (R3: 82) Když na něj začne vypravěč mluvit česky, odpoví mu rabín německy: „*Krásně mluvíte hebrejsky, muži, překrásně.*“ (R3: 83) Právě neznalost češtiny je podávána jako největší problém.

Historickou osobnost rabína najdeme v povídce *Hrst vzpomínek*, je jí dr. Filip Bondy, rabín spolku Or Tomid. Tento spolek nahradil německé části bohoslužby češtinou a také v této povídce rabín Bondy promluví na svatbě česky.

Stejně tak významnou jako funkce rabína, ne-li ještě významnější, se v Rakousových prózách jeví hodnota představeného. Nejlépe je to asi zobrazeno v povídce *Vojkovičtí a přespolní*. Tato povídka je v podstatě celá o vnitřních sporech židovské obce, kterážto je rozdělena na dva nesmiřitelné tábory, které by se daly označit jako centrum a periferie. Setkáváme se zde se dvěma chevre-gabe, představenými pohřebního bratrstva, kteří se v této funkci vystřídají poté, co se strhne na valné hromadě bitka. V souboji se proti sobě ocitnou v komickém kontrastu: „*Stáli proti sobě asi 10 kroků od sebe vzdáleni: Lichtenstern se svojí herkuleskou, rozložitou postavou, řezník každým coulem, a drobný, o dobré dvě hlavy menší*

Mendl se svojí jemnou, hladce oholenou tváří a horečně planoucímá očima. Goliáš a David.“ (R2: 69) Důležitost této funkce a moc s ní spojenou dokládá věta: „*Představený Lichtenstern byl v chevre vládcem neobmezeným. V rodině Lichtensternů byla hodnost chevre-gabe dědičnou.*“ (R2: 65–66) Mendl, zde přirovnaný k biblickému Davidovi, zabije Lichtensternova psa a ujímá se úřadu, načež začne postupně vytvářet na periferii novou školu a modlitebnu. Takto se o něm a jeho rekovném činu vyprávělo ještě po letech: „*Takový mírný, tichý člověk! Kdo by to byl v něm hledal?*“ (R2: 71)

Šamesové, tedy synagogální sluhové, se v povídkách také vyskytují, většinou jsou zobrazeni jako chudí lidé, kteří si přivydělávají pečením macesů: „*...vojkovický šames pekl odjakživa pro okolní ovečky macesy.*“ (R1: 9) „*...hradecký šames, který peče macesy, co pamatují (...)* *A má osm dětí a nebyti macesů, z čeho by je živil?*“ (R2: 119)

Rakous zobrazuje židovské funkcionáře zblízka, odhaluje jejich lidskou stránku s dobrými i špatnými vlastnostmi. Postavy rabínů jsou různorodé, většina má však negativní charakter. Pozitivní hodnocení vypravěč uděluje pouze rabínům českožidovské orientace, tradiční rabíni jsou spíše zobrazováni jako zpátečníci a jsou zesměšňováni. Najdeme ale také postavu, která splňuje stereotypní představu naříkajícího mudrce: „*Všichni lidé mají své strasti, ale my židé máme žaly, jakých žádný jiný člověk nepozná.*“ (R2: 179) Představení židovských obcí bývají líčeni jako bohatí a vážení mocipáni. Ostatní postavy, které plní nějakou náboženskou funkci v rámci obce, bývají velice ploché a spíše dokreslují židovské ovzduší.

4.8 Žid bývalý (křtěný)

Poněvadž v této práci definuji žida jakožto příslušníka k náboženskému společenství, nikoli ve smyslu národnosti, není křesťan židovského původu židem. Je zde ovšem několik postav, jež jsou původně židovské, ale v průběhu děje své židovství (někdy jen „papírově“, jindy skutečně) ztratily. Přijetím křtu se stávají křesťany, avšak svoji židovskou minulost si s sebou nesou dál. Jedna povídka z cyklu *Modche a Rezi* nese název *Pokřtěni*. Když se Rezi dozví o tom, že se jejich příbuzní nechali pokřtít, takto reaguje: „*Ale Rezi neslyšela. Vykřikla: „Pokřtěni!“ a hlava jí ve mdlobách klesla na stůl.*“ (R1: 96) „*Rezi zoufale naříkala: „Tohle se má stát v naší rodině! V naší počestné, zachovalé rodině!*“ (R1: 97) Pro Rezi je to strašná rána a ostuda. Kovářka v tom vidí narušení společenského řádu: „*Tohle*

nemá být, “ rozhorlila se kovářka, ,každý máme zůstat při své víře a v čem jsme se narodili, v tom taky máme umřítí. “ (R1: 97) Velkou radost prožívá celá rodina, když vyjde najevo, že došlo k omylu (vinou Modche) a nikdo z rodiny křtěný není. Na tom je vidět, že tradiční venkovský člověk Rakousova fikčního světa chápe přestup na jinou víru jako zradu rodiny a překročení řádu. V povídce *Když se okna tloukla* se Rezi ve strachu z antisemitismu rozhněvá a praví k Modcheovi: „ ...*ty sobě dělej, co chceš, ale já takhle nezůstanu – já se dám pokřtít. (...) chci být živa jako každý jiný člověk – bez úzkosti a beze strachu. (...) Dám se pokřtít a budu... “ „Pokřtěnou židovkou,“ doplnil Modche... “ (R3: 12)*

Zajímavou postavou, která žije doslova dvojí identitu, je strýc Václav ze stejnojmenné povídky. „*Chudý židovský hoch odešel do světa, učinil si známost s rovněž tak chudým děvčetem křesťanským, a aby si je mohl vzít, dal se pokřtít.* “ (R2: 242) Strýc Václav poctivě dodržuje předpisy křesťanské víry a je velmi aktivním katolíkem, ale stejně tak zachovává všechna nařízení své staré víry židovské. Teta se při vaření řídí zásadami košer stravování. Postavu, která by konvertovala opačným směrem, Rakous nenabízí, avšak teta určité prvky judaismu přijímá.

Postava bývalého žida je v Rakousových povídkách raritou, která se vymyká společenskému řádu. Postava strýce Václava však v sobě nese hluboce humanistické poselství.

4.9 Žid východní

Rakous ve svých povídkách zobrazuje zpravidla židy české, případně moravské, zřídka židy městské, většina jeho židovských postav jsou však čeští židé venkovští, srostlí se svým krajem. Přesto se u Rakouse na chvíli objeví obraz tzv. východních, haličských židů – válečných uprchlíků. Setkáváme se s nimi v povídce *Zpívající vlak*. Dva polští židé hrají v povídkách důležitou roli. Ztělesňují cizí, exotický, čistě židovský východní svět. Zároveň jsou ale výbornou ukázkou procesu asimilace, poněvadž vytrženi ze svého původního prostředí se pozvolna přizpůsobují poměrům české vesnice, až zcela splynou se zdejší komunitou.

V povídce *Žebraví židé* je zajímavá postava – Mouše Sachsl: „*Mouše Sachsl byl polským židem, ale bez obvyklých pejzů a značně již zcivilisovaný.* “ (R3: 46) Tento toulavý obchodník s modlitebními řemínky a knihami a jinými rituálními předměty porušuje stereotypní představu o východním židovi jako o přísně zbožném člověku. Je svobodný, neznaboh: „*Na*

kostel si nepotrpěl, za to si ale rád poseděl v hospodě...“ (R3: 46) Nakonec se z položebravého žida stává vážený soused, když se ožení a usadí. Mouše Sachsl nemá v povídce žádné promluvy, avšak vypravěč o něm informuje mimo jiného takto: *„Dovedl svým zvláštním česko-polským jargonem vyprávět historky, že se celá hospoda smíchy válela...“* (R3: 46)

Jiný obraz polského žida se vyskytuje v povídce *Vojkovičtí a přespolní*: *„...připutoval do Kozojed mladičský buchr až z dalekého Polska. Jmenoval se Koperl a bylo mu něco málo přes dvacet let, byl útlý a štíhlý a hezký jako panna. Byl hrozně nesmělý a ostýchavý a neuměl českého slova.“* (R2: 83) Tento mladý zbožný učitel po pěti letech strávených v české vesnici prochází změnou zevnějšku: *„Také by v něm už nikdo nebyl poznal mladého, štíhlého, polského buchra v kaftanu a s pejzy. Kaftan už dávno odložil, pejzy shodil a značně zesílil a zmužněl.“* (R2: 87) Stejně jako Mouše Sachsl se také Koperl ožení a už zůstane usazen v české vesnici.

Na těchto dvou východních postavách je ukázán proces přirozené integrace a asimilace. Polští židé se přizpůsobí novému prostředí, zároveň však své nové sousedy obohacují kulturně. Mouše Sachsl přináší veselé historky z východu, Koperl zase pozvedá spirituální a mravní úroveň místních lidí.

Črta *Zpívající vlak* nabízí výjev projíždějícího dobytčího vlaku vezoucího haličské uprchlíky, kteří zpívají šabatovou píseň: *„Bylo to na okamžik jako pohádkové zjevení. Uprostřed vozu stůl pokrytý bílým ubrusem a na stole několik hořících svíček v starožitných svícnech. A ty hořící svíčky vrhaly jasné světlo na vážné, modlící se muže, zahalené v modlitební pláště a plnicí celičkový vůz.“* (R2: 169) Zde se východní židé pouze mihnou, ale ukazují se v plnosti jako svatý lid. Jedná se o romantický obrázek východní periferie říše – Haliče.

Závěr

V první kapitole jsem nejdříve definoval židy jako vyznavače judaismu, kteří žijí roztroušeni po celém světě. Co nejstručněji jsem nastínil historii židů v českých zemích. Podrobněji jsem se věnoval obdobím jejich emancipace a asimilace. Popsal jsem stručně vznik a základní myšlenku dvou ideových hnutí českých židů – českožidovského hnutí a sionismu.

V druhé kapitole jsem v obrysech zpracoval Rakousův životopis. Vysvětlil jsem jeho vnímání vlastní identity Čecha židovského vyznání. Nastínil jsem jeho názory na národnostní a náboženskou otázku.

Ve třetí kapitole jsem vypracoval teoretická východiska pro zkoumání literárních postav. Snažil jsem se zjistit, co je to literární postava, z čeho se skládá a jakými narativními postupy je tvořena. Při teoretické přípravě jsem svou pozornost zaměřoval k realistickému pojetí poetiky postavy.

Ve čtvrté kapitole, hlavní části této práce, jsem se pokusil o rozbor vybraných literárních postav Rakousových povídek. Nejprve jsem pečlivou analýzou textu identifikoval a zaznamenal slovní masy, kterými jsou tvořeny jednotlivé postavy. Při studiu povídek jsem si všímal, jaké literární typy se opakují. Množinu analyzovaných literárních postav jsem roztrídil podle jednotlivých typů. Následně jsem na základě literárně teoretické interpretace jednotlivých literárních postav indukoval charakteristiku konkrétního literárního typu.

První dva typy jsou pojaty jako párový vztah, dvojice literárních postav tvořící kvalitativní celek. Židovští manželé jsou prvním z nich. Dva povídkové cykly a několik dalších povídek z cyklů jiných jsou založeny na páru hlavních postav, které jsou zobrazeny jako komické dvojice. Komično těchto povídek typicky vyrůstá z ostrého kontrastu mezi manželi a z konfliktu mezi nimi. Druhým párovým typem je přátelství mezi židem a křesťanem. Zde se jedná o stejnopohlavní přátelské páry, které jsou na rozdíl od kontrastních dvojic manželských v povahovém souladu. Hlavní postava židovská je doplněna křesťanským přítelem, jenž plní funkci rádce, spojence či pomocníka, který často přiživuje konflikt mezi židovskými manželi. V těchto dvou párových typech je jasně čitelná ideová stopa českožidovství. Mezináboženské vztahy jsou idylizovány, konflikt plyne z rodinného života, z vzájemného nepochopení mezi mužem a ženou.

Další dva typy tvoří protipóly na škále socioekonomického rozvrstvení. Postavy bohatých městských židů jsou většinou ploché a jsou charakterizovány stereotypním oděvem, jehož součástí je cylindr a zlaté řetězy. Vypravěčem jsou hodnoceny neutrálně nebo negativně, ovšem bez antisemitského zaujetí. Venkovští boháči jsou naopak propracovanější a někdy mají i nitro. Žebraří židé, stejně jako boháči, se vyskytují v malém počtu. Je popsán jejich způsob života, sami ale téměř nemají promluvy. Nitro má pouze jedna postava žebráka, ale zde se jedná spíše o mesiášský typ.

Střední vrstvu venkovského židovstva Rakouských fikčních světů pak tvoří tři literární typy: zemědělec, obchodník a hodnostář židovské obce. Tyto tři typy se částečně prolínají. Židovský zemědělec je zobrazen jako člověk zcela srostlý se svým křesťanským okolím. Jeho způsob života a obživy se neliší od života křesťanských rolníků. Tento typ, málo zastoupený, je příkladem nejvíce asimilovaného českého žida, jenž se liší pouze vírou, a jeho vztahy s majoritou jsou líčeny jako idylické. Nejvíce zastoupeným typem je židovský obchodník. Kupectví je v Rakouských textech typickým židovským povoláním a tyto postavy jsou většinou hodnoceny kladně, jsou pracovité a poctivé. Setkáváme se se dvěma základními podtypy: usedlým kupcem a hauzírníkem. Hojně zastoupeným podtypem židovského funkcionáře je rabín. Tradiční rabíni jsou zobrazeni vesměs negativně, najdeme zde i satirickou karikaturu. Českožidovská myšlenka je obsažena v postavách pokrokových českožidovských rabínů, kteří jsou hodnoceni pozitivně.

Průřez židovskou společností je doplněn o dva zvláštní a málo zastoupené typy. Žid bývalý stojí na pomezí židovské menšiny a křesťanské většiny. Skutečně originální postavou je strýc Václav, jakýsi náboženský hybrid. U Rakouské najdeme i vzácné obrazy východních židů. Ti procházejí procesem integrace a asimilace a stávají se pevnou součástí českého venkova. I zde vidíme ideu českožidovského hnutí.

Zjistil jsem, že Rakous své postavy tvoří realisticky. Vypravěč je buďto osobní, který retrospektivně vypráví příhody ze svého dětství, anebo častěji vševědoucí. Postavy jsou charakterizovány přímo hlavně vypravěčem. Zpravidla je nejdříve postava představena a je popsán její vzhled, někdy je popsáno tělo, ale hlavní důraz je položen na oděv, jenž reprezentuje určitý společenský status. Vzhled zároveň ukazuje na povahu postavy. Promluvy postav, stejně jako pásmo vypravěče, jsou vesměs napsány spisovnou češtinou. Ve slovníku se ale řídce objevují slova z jazyka jidiš a hebrejštiny. Nitro postavy buďto nemají žádné, nebo pouze mělké. Až na výjimky u postav nedochází k vnitřnímu vývoji.

Komično pramení především z konfliktních dialogů, z jednání postav a z anekdotické pointy.

Literatura

Primární literatura:

RAKOUS, Vojtěch. Vojkovičtí a přespolní. 1.sv. 7. vyd. Praha: Obelisk, 1926.

RAKOUS, Vojtěch. Vojkovičtí a přespolní. 2.sv. 7. vyd. Praha: Obelisk, 1926.

RAKOUS, Vojtěch. Vojkovičtí a přespolní. 3.sv. 7. vyd. Praha: Obelisk, 1926.

Sekundární literatura:

BALÍK, Štěpán. Prozaické a dramatické figurky Vojtěcha Rakouse. In: HOLÝ, Jiří (ed.). Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století. Praha: Akropolis, 2016.

DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. Díl II, Od Jaroslava Vrchlického do doby přítomné. Brno: Oskar Donath, 1930.

FISHBANE, Michael A. Judaismus: zjevení a tradice. 2. vyd. Praha: Prostor, 1999.

FOŘT, Bohumil. Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008.

HODROVÁ, Daniela. --na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století. Praha: Torst, 2001.

KIEVAL, Hillel J. Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918. Praha: Paseka, 2011.

MENCLOVÁ, Věra, Bohumil SVOZIL a Václav VANĚK. Slovník českých spisovatelů. Praha: Libri, 2000.

PAVLÁT, Leo (ed.). Českožidovští spisovatelé v literatuře 20. století. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000.

PUTÍK, Alexandr. Dějiny židů v českých zemích v 10.–18. století. V Praze: Židovské muzeum, 2015.